

Борис ПОГРІЩУК, Вікторія ЧОРНОДОН

ΝΕΝΘΑ Ι ΑΟΕÇΑΟ²Β ΟΤΒΙ ΤΟΑΤΒ×ΕΟ ΑΕΑ Ι Α Ι Ο²Α Ι Β Τ Ο Α Ν Ο Β Ι ÇΑΕΟΕΟ
Α Ε Ι Τ Ο Α Ε Ν Ο² ² Ι Γ Τ Α Α Ο² Ε Ι Ε Ο Ç Ι ² Ι

Узагальнено й систематизовано формотворчі елементи процесу розвитку з урахуванням інноваційних змін і закономірностей функціонування економіки в сучасних умовах.

In this work are summarized and systematized form making elements of the development process with regard to innovation and change patterns of the economy in modern conditions.

Інноваційний характер відтворювальних процесів сучасної економічної системи зумовлює перехід усіх складових національного господарського комплексу на новий тип розвитку, потребує вдосконалення механізму взаємовідносин між суб'єктами господарювання.

Сукупність теоретичних і методологічних засад визначає характер дослідження процесу розвитку економічної системи, аналіз якої здійснюється на основі поетапного опрацювання усіх складових, впливає на модель функціонування і виступає ключем до вирішення проблем, що виникають на шляху розв'язання поставлених завдань.

В економічній літературі багато уваги приділяється вивченню категорії "економічний розвиток", оскільки проблема забезпечення зростання і розвитку завжди була визначальною в діяльності практиків і теоретиків з початку нового часу. Дослідженням процесу розвитку та економічного зростання займалися А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. Кейнс, Р. М. Солоу, Дж. Хікс та ін. Подальші розробки, що стосуються сучасних умов господарювання, представлені в працях В. Босенка, В. Бурлачкова, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Згуровського, В. Зуєва, В. Іноземцева, А. Коротаєва, Л. Корнійчука, І. Лукінова, С. Мочерного, Б. Пасхавера, Ю. Пахомова, Г. Попова, І. Тарасенко, Є. Савельєва, В. Семиноженка, В. Сенчагова, А. Чухна, І. Фролова. Питання інноваційних змін у розвитку економічної системи порушено в працях Ю. Бажала, А. Гальчинського, С. Герасимчука, А. Кузнєцова, В. Петрова, В. Семиноженка, Н. Сіренко, В. Ситника, В. Трегобчука, Р. Фатхутдінова, Л. Федулової, Й. Шумпетера, О. Шубравської, М. Чумаченка та ін. Втім, посилення процесів розшарування країн світу за рівнем розвитку потребує систематизації формотворчих елементів цього процесу з урахуванням сучасних тенденцій глобалізаційного розвитку.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення питань економічного розвитку, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. У роботі використано абстрактно-логічний, монографічний, історичний, метод порівняння та ін.

Мета цієї статті – визначення й систематизація формотворчих елементів процесу розвитку, закономірностей функціонування економічної системи в сучасних умовах та вплив на цей процес інноваційних факторів. Основні завдання для досягнення мети нашого дослідження такі: відпрацювання системного підходу при обґрунтуванні дослідження проблем розвитку; визначення особливостей процесу інноваційного розвитку, факторів, що визначають тип і складність розвитку інноваційної системи.

Розвиток є закономірною зміною всіх видів матерії і мислення, тому може розглядатись як:

- категорія діалектики й руху в матеріальному світі;
- предмета вивчення у філософії;
- категорії, що використовуються при визначенні соціально-економічних змін;
- системи факторів зміни економіки.

З огляду на це не можна не погодитися з твердженням І. Т. Фролова [1], що розвиток – це закономірна якісна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, що характеризується як безповоротний і спрямований процес. Зворотні зміни характерні для процесів функціонування, тобто циклічного відтворення постійної системи зв'язків і відносин; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, що позбавляє процес, характерний для розвитку, єдиного внутрішнього взаємозв'язку; відсутність закономірностей характеризує випадкові зміни. В результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта. Певну характеристику розвитку формує час, оскільки будь-який розвиток здійснюється в реальному часі, що впливає на його спрямованість.

З метою побудови, функціонування і розвитку інноваційної системи в умовах розширення міжнародної інтеграції та кооперування потрібно досягти її сумісності з типологічно подібними системами в правовому, інформаційному, науково-методичному і ресурсному забезпеченні на основі державної й міжнародної стандартизації.

Інновації, за Й. Шумпетером, "... не просто нововведення, а нова функція виробництва. Це зміна технології виробництва речей, яка має історичне значення і є необхідною; це стрибок від старої виробничої функції до нової. Започаткування та розвиток нових видів діяльності зумовлює появу нових підприємств, що потребує організаційних нововведень" [2].

Основні положення теорії відомого економіста стали підґрунтям усіх інноваційних концепцій, розроблених економістами країн Заходу, зокрема:

- поява принципово нових товарів та форм виробництва є наслідком інновацій;
- інноваційний розвиток має циклічний характер;
- окремим інноваціям властива кластерна структура;
- інновації справляють вплив на статичну й динамічну рівновагу.

Формотворчий характер інновацій зумовлює появу нових галузей і сфер виробництва, що в кінцевому результаті сприяє економічному зростанню.

Втім, для появи інновацій і їхнього поширення потрібні певні умови. Щодо цього питання існують такі точки зору. Так, Г. Менш доводив існування довгих хвиль економічного розвитку, які зумовлюють періодичність потоку інновацій, що узгоджується з теорією М. Кондратьєва [3].

Нововведення є основою зміни стану економіки, вони сприяють появі принципово нової техніки, інноваційних технологій і способів організації виробництва, які за раціонального поєднання спроможні забезпечити новий виток НТП. У 70-ті рр. ХХ ст., за умов відсутності очевидних ознак економічної кризи, Г. Меншу на основі розрахунку економічних показників вдалось передбачити масштабну економічну стагнацію [4].

Розвиток є універсальною властивістю матерії і водночас – загальним принципом, що слугує основою пояснення історії суспільства й пізнання.

Проблема економічного розвитку базується на двох аксіомах: потреби суспільства безмежні; ресурси суспільства, необхідні для виробництва товарів і послуг, обмежені й рідкісні. Так, А. Сміт вважав виникнення ринків наслідком обмеженості економічних ресурсів та виробничих можливостей людини і суспільства. Економічні ресурси і виробничі можливості людини обмежені відносно, порівняно з їхніми безмежними потребами, які реалізуються через виробництво. А це в загальному вигляді зводиться до цілеспрямованої діяльності людей на задоволення своїх потреб, де взаємодіють основні фактори виробництва – праця, земля і капітал [5].

Під впливом фактора часу розвиваються й формуються нові потреби суспільства. Зростають вимоги населення до продуктів харчування, насамперед щодо якісних характеристик, генетики, екологічної безпеки. У результаті сукупний попит стає більш динамічним, а його імпульси виробництву – більш відчутними. Отже, розвиток – це прогресивний, поступальний процес.

Інноваційний розвиток є головним фактором, який виводить країну на передові рубежі соціально-економічного прогресу. Його досягнення зумовлене постановкою та виконанням низки стратегічних завдань на національному і регіональному рівнях управління соціально-економічним розвитком країни [6, с. 155].

Впровадження комплексного інноваційного підходу дає змогу підприємствам швидко розвиватися й захоплювати дедалі більші ринки високоякісною продукцією. При цьому саме інновації дають такі можливості прискорення темпів їхнього розвитку [7].

З метою забезпечення сталого розвитку економіки необхідно реалізувати науковий потенціал, без якого неможливий розвиток економіки на інноваційній основі. Потребує вдосконалення механізм стимулювання інновацій, розвитку інтеграції науки й освіти, обґрунтованої системи державного регулювання інноваційної складової економіки.

Інноваційна складова трансформаційних процесів є основою для забезпечення побудови конкурентоспроможної економіки. До першочергових заходів із її реалізації належать: визначення стратегічних напрямків інноваційного розвитку; створення системи інформаційно-консультативної підтримки інноваційної діяльності; стимулювання кредитно-фінансової діяльності; розширення мережі об'єктів інноваційної інфраструктури; впровадження заходів зі створення центрів інноваційного розвитку.

Сьогодні вчені зводять проблему визначення історичної перспективи переважно до переходу від індустріальної стадії цивілізаційного розвитку до постіндустріальної (інформаційної). Хоча часом ця стадія визначається як змішане суспільство, все ж вона гіперболізується, наділяється переважно

позитивними ознаками, що зумовлені науково-технічним розвитком, які позбавляють людство багатьох негараздів [8].

Застарілі знання й невикористані результати досліджень спонукають до пошуку нових технологій та конструкторських рішень. Кожне підприємство вирішує для себе: або використовувати послуги науково-дослідних організацій, або створювати власну розвинену підсистему НДПКР; можливі також комбінації зазначених підходів. Власні дослідження та розробки традиційно здійснювались на науково-виробничих об'єднаннях України, формуючи їхній доволі високий науково-технічний потенціал. Однак в умовах кризи більшість досліджень поступово згортались.

Людство дедалі глибше усвідомлює загрози, які несе в собі нарощування несприятливих тенденцій у динаміці показників стану соціальної і природоресурсної компонент суспільного розвитку. Це спонукає форсувати наукові розробки та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення екологічно збалансованого і соціально орієнтованого економічного зростання. Першочергового значення нині набуває якість останнього, яка характеризується досягненням певних соціальних й екологічних стандартів. У свою чергу, необхідний рівень якісного зростання забезпечується шляхом оптимізації внутрішніх пропорцій розвитку економічних систем, їхньої структурної збалансованості [9].

Застосування системного підходу при відпрацюванні методології дослідження проблем розвитку базується на певних особливостях цього процесу, а саме:

- цілісність передує розвитку функціональних утворень в її межах і породжує систему взаємозв'язків між ними;
- сума внеску окремих підприємств та об'єднань в інноваційний розвиток не є рівним загальному показнику інноваційного розвитку галузі, що визначається неадетивністю системи;
- кількість компонентів системи, що визначають її розмір, рівень розвитку, складність, тип, спеціалізацію має бути мінімальним, але достатнім для реалізації цілей системи;
- структура системи має бути гнучкою, з найменшою кількістю зв'язків жорсткого характеру, здатною швидко переналагоджуватися на виконання нових завдань, що є основою пристосування до ринкових умов;
- гарантування умов мінімізації впливу змін вертикальних компонентів системи, шляхом обґрунтованого рівня делегування повноважень суб'єктів управління, забезпечення оптимальної самостійності й незалежності об'єктів управління в соціально-економічних і виробничих системах;
- вивчення ієрархічності системи та процесу її структуризації слід розпочинати з визначення систем вищого рівня, рівень підпорядкування і встановлення зв'язків між підсистемами;
- при встановленні взаємозв'язків та визначення взаємодії системи із зовнішнім середовищем необхідно передусім формувати параметри "виходу", а потім формувати системи впливу факторів макро- і мікросередовищ, вимоги до "виходу", канали зворотного зв'язку та проектувати параметри процесів у системі;
- в умовах зростання глобальної конкуренції та міжнародної інтеграції слід прагнути до зростання рівня відкритості системи при умові забезпечення її економічної, технічної, інформаційної та правової безпеки.

З метою обґрунтованості інвестицій в інноваційні проекти слід вивчати домінуючі ознаки системи й вкладати засоби в найбільш ефективні з них. Завданням дослідницької сфери при цьому є: пошук засобів і методів реалізації нормативів конкурентоспроможності; втілення таких нормативів у проектно-конструкторській документації; матеріалізація нормативів через конкретні інноваційні проекти. При цьому критерієм ефективності зазначених дій слугує максимізація знову створеної чи доданої вартості за дотримання вже діючих норм та нормативів.

Економічне зростання обумовлене інноваційним розвитком, основою якого є створення продукції нової або поліпшеної якості.

До основних факторів, що визначають тип, складність та ієрархічність розвитку інноваційної системи належать:

- застосування на етапі проектування структури системи сукупності наукових підходів до раціональної організації виробничих та управлінських процесів;
- масштаб виробництва та обсяг реалізації інноваційної продукції;
- складність та рівень уніфікації продукції, що виготовляється, і послуг, які надаються;
- рівень спеціалізації, концентрації, комбінування і кооперування виробництва;
- рівень розвитку макросередовища та інфраструктури регіону;
- міжнародна співпраця у сфері реалізації інновацій, інтегрованість системи.

За структуризації системи інноваційного розвитку широкого вжитку набуває методика аналізу та синтезу. Достовірність і прогнозованість дослідження забезпечується синхронним його проведенням. За умови однозначності результатів дослідження, обробки та збору елементів системи визначається її функціональна придатність, що свідчить про достатній рівень її структуризації. Для визначення дієвості такої системи необхідно провести розрахунки таких показників: рівня середньорічних витрат; собівартості виготовлення інноваційної продукції, порівняно з типовим аналогом попереднього покоління; інтегральним показником якості товару; узагальнюючим показником екологічності; прибутку; ціни; витрат на транспортування; транспортабельності; термін зберігання, використання.

Нині концептуально важливого значення набуває визначення та обґрунтування стратегії інноваційного розвитку як формотворчого елемента загальної системи розвитку економіки. При її розробленні слід виходити з наявних та потенційних можливостей кожного елемента системи, передусім проаналізувати науково-виробничий потенціал і визначити фактори ризику в процесі реалізації інноваційних проектів. Як відомо, інноваційна діяльність супроводжується потребою в значних інвестиційних ресурсах, метою залучення яких є капіталовкладення в оновлення, удосконалення засобів виробництва, придбання нових технологій, сучасного обладнання, вдосконалення організації праці, підвищення рівня кваліфікації персоналу.

Актуальним питанням при формуванні стратегії інноваційного розвитку є дотримання принципів екологічності, енерго- та ресурсозбереження при створенні, впровадженні та використанні нововведень різних типів, для забезпечення ефективного функціонування організації на якісно новій основі. Важливе значення при цьому відіграють такі суттєві характеристики нових технологій та інших інновацій, як інформаційна місткість.

На даний час у системі інформаційного забезпечення процесу розвитку першочергового вирішення потребують такі питання: залучення перспективних інформаційних технологій; підвищення якості інформаційних ресурсів, за рахунок їх структуризації; оновлення технологій збору, систематизації та обробки інформації; розширення організаційних можливостей для підготовки висококваліфікованих фахівців з інформаційних технологій; вдосконалення передачі та надання інформації шляхом розвитку науково-дослідної інфраструктури.

Основою для оцінки та прогнозування розвитку є узагальнені зв'язки, які характеризують рівень залежності досліджуваного показника від одного чи кількох інших показників. У межах окремих галузей дотримання зазначеного підходу виражається в прогнозуванні результатів діяльності протягом визначеного періоду шляхом проведення досліджень потреб ринку, конкуренції та власних стратегічних можливостей.

Щодо методологічних положень прогнозування сталого розвитку, то ми погоджуємося з думкою І. О. Тарасенко про доцільність поетапного проведення прогнозування сталого розвитку підприємств [10, с. 155]. Так, ефективність прогнозування залежить від здійснення таких етапів: передпрогнозний аналіз (необхідний для детального уявлення про стан та особливості об'єкта прогнозування); аналітико-дослідницький (служить для виявлення тенденцій розвитку об'єкта на основі вивчення та моделювання динаміки показників і чинників, визначення набору подій, які суттєво впливають на сталий розвиток, а також ключових проблем, вирішення яких дасть змогу досягти поставлених цілей); програмний етап (полягає у визначенні основних способів вирішення ключових проблем, а також їхньої оцінки з точки зору необхідних ресурсів, часу та очікуваних результатів); організаційний етап (передбачає формування цілісної програми організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку в межах визначеного періоду попередження).

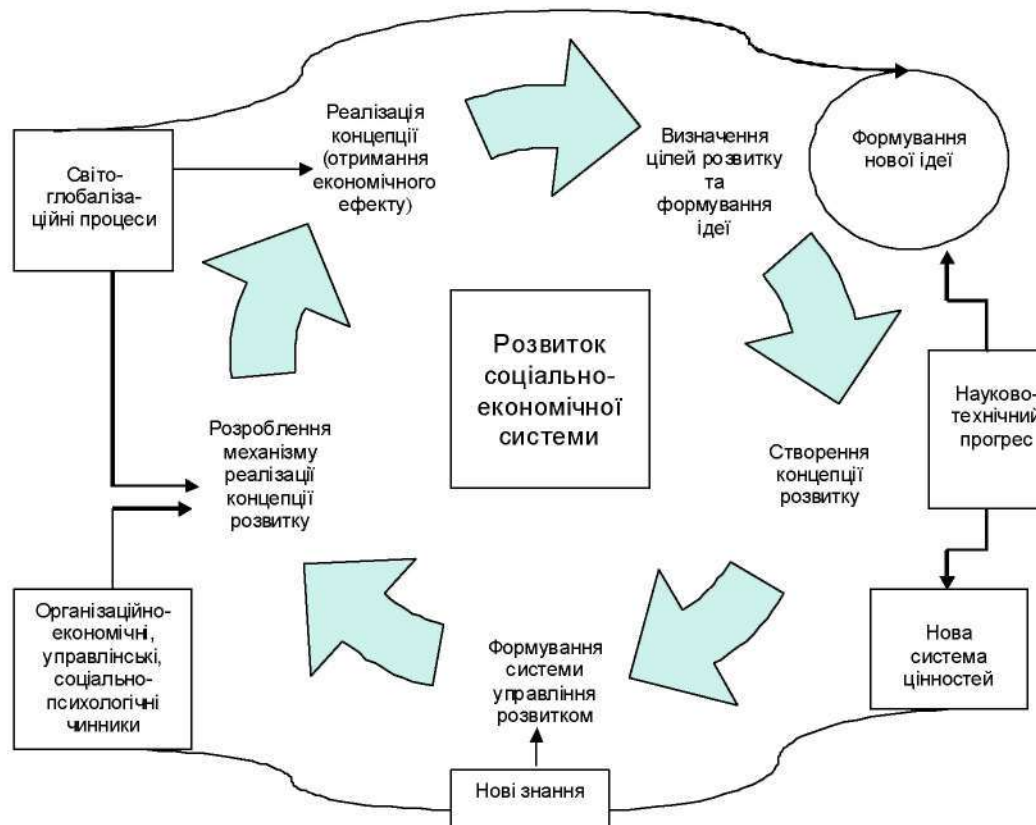
Для досягнення цілей важливо сформувавши адекватну цільовій спрямованості модель розвитку суспільства, економіки загалом та її галузей, регіонів, підприємств як базову основу формування системи управління розвитком соціально-економічних систем, зокрема інноваційним.

В сучасній науці виділяють кілька основних моделей економічного розвитку, пов'язаних із господарським зростанням: 1) модель лінійних стадій розвитку; 2) теорія структурних трансформацій; 3) теорія зовнішньої залежності; 4) модель інноваційного розвитку; 5) неокласична модель вільного ринку; 6) теорія ендогенного розвитку; 7) модель сталого розвитку [11, с. 23].

За основу формування цілей розвитку виробничої системи необхідно приймати якісні параметри виробництва, що забезпечуватиме задоволення споживчих потреб в умовах ринкової конкуренції. До цілей першого рівня віднесено якість товару, розширення ринків збуту, підвищення якості та обслуговування та ін. До другого та третього рівнів системи цілей належать окремі показники діяльності,

що характеризують: ефективність виробництва та реалізації продукції залежно від її виду. Ефективність і перспективність системи досягається шляхом оптимізації її цілей, структури, вдосконаленням системи управління та ін.

Схему взаємодії формотворчих елементів розвитку соціально-економічних систем під впливом інноваційних змін наведено на рис. 1.

Рис. 1. Формотворчі елементи розвитку соціально-економічних систем під впливом інноваційних змін

Інноваційний процес має забезпечувати реалізацію стратегії інноваційного розвитку, в основі якої лежать потреби ринку. Перспективні дослідження і розробки необхідні для визначення довгострокового курсу розвитку. Це передбачає стратегічний аналіз ринкової ситуації, визначення конкурентних переваг, перспектив подальшого розвитку з урахуванням потреб ринку. Саме закони ринку значною мірою впливають на регуляторні аспекти функціонування економічних та соціальних систем.

При формуванні стратегії інноваційного розвитку системи слід акцентувати увагу на те, що цілі системи і її компонентів у змістовому і кількісному значеннях, як правило, не збігаються. Будь-яка система розвивається на основі протиріч, конкуренції та різноманітності форм її функціонування.

При формуванні стратегії розвитку системи слід обумовлювати варіативність шляхів досягнення поставлених цілей з урахуванням прогнозних матеріалів подальшого розгортання ситуації на відповідному ринку. Стратегія інноваційного розвитку спрямована на досягнення цілей окремих суб'єктів має враховувати прогноз глобального розвитку, трансформаційні зміни, що сприятиме зміцненню їхніх ринкових позицій. На підвищення рівня економічного ефекту такої діяльності значною мірою впливає рівень організованості системи.

Відповідно до прийнятої в Україні Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів створення системи інвестування інноваційної діяльності, в тому числі наукової, яка відповідає сучасним вимогам ринкової економіки і забезпечить фінансову підтримку наукової та інноваційної діяльності, достатньої для досягнення результатів світового рівня, має базуватись на таких визначених принципах [12]:

- чіткої диверсифікації джерел і механізмів функціонування залежно від етапів інноваційного процесу;
- використання переважно конкурсних (конкурентних) механізмів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- раціонального використання прямих і опосередкованих способів інвестування в наукову та інноваційну діяльність;
- орієнтації державних інвестицій в науку та інновації на стимулювання притоку в ці сфери недержавних коштів, особливо заощаджень громадян.

До інструментів прискорення розвитку соціально-економічних систем відносять сегментацію ринку й позиціонування товарів, що відповідають міжнародним стандартам якості, що базується на засадах системності й адаптивності до зовнішніх умов функціонування. Підвищенню ефективності функціонування такої системи сприяє поглиблений аналіз і прогнозування параметрів рівня її організації, показників пропорційності, паралельності, безперервності, прямоточності, ритмічності й забезпечення їхнього оптимального рівня розвитку, склад та структура якої формуються на засадах стандартизації. Світоглобалізаційна конкуренція підвищує частку таких систем і сприяє їхній структуризації.

Єдиним шляхом розвитку соціально-економічних і виробничих систем є інноваційний. Впровадження новинок у формі патентів, ноу-хау, результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері виробництва нових товарів, застосування нових технологій, методів організації виробництва, управління, сфери обслуговування виступає фактором суспільного розвитку.

Особливу роль у розвитку інноваційної сфери економіки відіграє світовий науково-технічний прогрес, що характеризує процес поступового розвитку науки, техніки, виробництва і сфери споживання у світовому господарстві. Саме він визначає рівень розвитку кожного елемента інноваційної системи та міру використання науково-технічного потенціалу країни.

Саме інноваційний розвиток є головним фактором, що сприяє соціально-економічному прогресу в сфері вироблення та запровадження національних інноваційних моделей розвитку, активізації інституційних трансформацій суспільного розвитку, досягнення високої конкурентоспроможності економіки та підвищення регіональної конкурентності. Подальші розробки даної проблеми полягають в оптимізації розвитку інноваційної системи та вивченні прояву властивості її мультиплікативності.

Література

1. *Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.*
2. *Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 453 с.*
3. *Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 1989. – 526 с.*
4. *Mensch G. Stalemate in technology: Innovations overcome the depression / G. Mensch. – Ballinger-Cambridge (Massachusetts), 1979.*
5. *Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 129 с.*
6. *Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / [за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва]. – К. : Знання, 2007. – 595 с.*
7. *Йохна М. А. Економіка і організація інноваційної діяльності : навч. посіб. / М. А. Йохна, В. В. Стадник. – К. : Академія, 2005. – 400 с.*
8. *Корнійчук Л. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 72–79.*
9. *Виклики і шляхи агропромислового розвитку / [Б. Й. Пасхавер, О. В. Шуравська, Л. В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера ; НАНУ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.*
10. *Тарасенко І. О. Методологічні положення прогнозування сталого розвитку підприємств легкої промисловості / І. О. Тарасенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7 (109). – С. 153–163.*
11. *Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України : [моногр.] / Н. М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.*
12. *Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт.-упоряд. : Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламент. вид-во, 2009. – 632 с.*